

Helmut Piirimäe *in memoriam*

Enn Küng*

Õpetaja lahkumine, kui etteaimatav see oma paratamatuses ka ei ole, on kurb ja raske, eriti kui õpipoisi staatust saab siinkirjutaja mõota enam kui kolmekümne aastaga. Selle aja jooksul jõuab palju meenutamisväärset kogeda. Nii ei püüagi ma koostada Helmuti ametlikku elulugu. Selleks on teatmeteosed, ehkki korra, 2005. aastal, kui kolleegidega panime kokku Helmuti 75. juubelisünnipäevaks *Festschrift*’i, püüdsin ülikooli arhiivi ja teiste mäluasutuste materjalide põhjal koostada ülevaadet tema senisest elust, kuid kuivad bürokraatiadokumendid ei võimaldanud inimlikku mõõdet leida. Alljärgnevalt pakun üksikuid isiklikke mäluvilte, mis minul seoses Helmutiga saavad alguse 1980. aastate keskel, kui kuulasin tema loenguid ja olin tema seminarirühmas. Nõukogudeaegses ülikoolis oli õppejõul kolm funktsiooni – õppe-, kasvatus- ja teadustöö. Kõikides neis valdkondades oli Helmut tudengi jaoks olemas, kõike võttis ta kirega.

Minul tekkis **õpilase-õpetaja** suhe Helmutiga 1985. aastal kolmanda kursuse sügisel, kui õppekava kohaselt tuli valida tulevase diplomitöö juhendaja ja teema. Kohtusime Helmutiga arhiivi saalis kohrutatud plekist Lenini bareljeefi all ja sain uurimisteemaks Narva 17. sajandi kaubanduse. Tema arusaama järgi said üliõpilastööd rajaneda ainult arhiiviainesel. Sellest esimesest kohtumisest on meelde jäänud üks tähenduslik seik. Ju jätsin kuidagi kõhkleva mulje, aga lahkudes märkis Helmut, et rootsiaegne Narva on teema, millega on võimalik minna doktoritööni välja. Nii viisteist aastat hiljem ka juhtus. Esimese aasta seminar oli tihe. Igal esmaspäeval kell 8 varahommikul oli meil arhiivis juhendajatund. Helmut oli kohal ja kõik tema toonased jüngrid samuti. Arhiivihoonet nädalavahetusel ei köetud ja talve arenedes istusime kuue-seitse-kraadise toatemperatuuriga lugemissaalis, kõigil mantlid seljas. Aga kohal tuli olla ja juhendajale ette näidata eelmisel nädalal loetu. Need arhiiviesmaspäevad olid kahetasandilised: esmalt aruanne vahepealsest tööst, ja sinna juurde rääkis Helmut lugusid kahe maailmasõja vahelisest ja sõjajärgsest ülikoolist, ajaloo-teadusest, ajaloolastest ning paljust muustki, seda sageli muigega ja iroonilises võtmes. Näiteks kuulsin siis esimest korda Otto Liivi ja Arnold Soomi nime, kelle uurimusi tuli lugeda. Raske on tagantjärele hinnata, kui usalduslik õpetaja-õpilase suhe meil tekkis, aga vist tekkis; Helmut tõi mulle lugeda vabariigiaegset Ajaloolist Ajakirja. Kevadeks olin kõik aastakäigud läbi töötanud ja isegi konspekteerinud. Sain ka erialast teaduskirjandust tema kodusest raamatukogust, mida ülikooli raamatukogus ei leidunud.

Helmuti loengud olid kahtlemata professionaalsed, aga väga faktikesksed, sündmuste lugu läbi paljude kuupäevade ja nimede. Ka Suur Prantsuse revolutsioon ja Napoleoni sõjad said üksipulgi läbi võetud. Sõdu käsitles Helmut detailsete lahingukirjeldustega, ehkki tema enda sõnul ei olnud midagi tobedamat kui olukord, kus kaks armeed seisavad teineteise vastas. Samas rõhutas ta inimliku ajaloo olulisust, tõi esile ajastule iseloomulikud ideed ja olulisemad tegelaskujud koos nende kujunemislooga. Ajaloosündmusi ja -nähtusi võrdles ta kaasajaga ning tões, et ajaloos pole midagi uut, kõik kordub. Helmuti mõttearendused lõppesid sageli kahekorde kõhatusega, millest tudeng pidi aru saama, et siinkohal tuleb endal edasi mõelda. Loengutesse sattus ka anekdoote ja lustakaid lugusid. Helmut meenutas, et ülikooli peahoone põlemise järel 1965. aastal, suures ruumikitsikuses, loeti uue anatoomikumi ringauditooriumis ühel ja samal ajal mitut loengut. Nii lugenud tema ajaloolastele, samas kui saali teises otsas olid matemaatikud. Sellest tuli pahandus, sest kuna Helmuti loengud olid huvitavamad, kuulasid teda ka mitteajaloolased. Ja muidugi naiste osa ajaloos, millele Helmut pidevalt tähelepanu pööras.

Eksamit Helmutile teha ei olnud kerge. Uusaja kursus oli minu ülikooliajaks jagatud küll juba kahte ossa, kuid ometi peeti talvist ja kevadist eksamit nii mahult kui ka õppejõu ranguselt kogu stuudiumi raskeimaks. Nagu paljud on meenutanud – kui need eksamid said tehtud, terendas ees ülikooli lõpetamine. Helmuti teine põhikursus – Rootsi ajalugu – oli uusaja kõrval kerge jalutuskäik, ehkki esitatud samas võtmes: valitsejad, nende era- ja armuelu ning riigi poliitiline ja majanduslik areng. Rootsi ajalugu käsitledes tegi Helmut selgitavaid ekskursse Eesti ajalukku,

Helmut Piirimäe, Sulev Vahtre, Enn Tarvel ja Aleksander Loit 6. aprillil 2000 Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumi valges saalis teaduskonverentsil „Rootsi suurriik versus Läänemere provintsid 16.-17. sajandil“.
Foto: Helina Tamman

unustamata enda panust Rootsi kaubanduse, riigimajanduse ja Tartu ülikooli ajaloo uurimisse. Helmuti arhiivinduseloenguid ei suudagi otseselt meenutada; need olid hästi teoreetilised, kus üks nõukogulik arhiivitööd korraldav akt järgnes teisele.

Kasvatustöö toimus paralleelselt õppetööga ja algas juba loengutes, kus Helmut ei varjanudki oma positsiooni. Kas see oli nõukogudevastane? Vaevalt, kriitiline valitsevate olude suhtes kindlasti. Helmut julges teha märkusi ortodoksse Nõukogude marksismi suhtes, seostades ennast Skandinaavia sotsiaaldemokraatiaga. Ehk seepärast ei olegi arusaamatu, miks ta soovitas tutvuda Marxi ja Engelsi töödega ja neile isegi diplomitöös viidata, aga kui sa seda ei teinud, polnud ka midagi lahti. Kõik kursused käisid Helmutiga Vellaveres talvelaagris, kus kuulati loenguid, suusutati ja peeti pidu. Vellaveres kõneldu paneb tagantjärele isegi imestama. Nii põhjendas Helmut vähemalt meie kursusele, kes me suusatasime temaga 1986. aasta kevad-talvel, miks ta kommunistlikusse parteisse ei ole astunud. Ta jutustas, kuidas jõuti Tartu ülikooli 350 aasta juubeli tähistamiseni – kuidas ta nädalavahetusel hankis Stockholmis notariaalse kinnituse ülikooli asutamisüriku koopiale, et veenda siinseid võime akadeemilise hariduse alguse kohta 1632. aastal, kuidas ta seejärel rektor Arnold Koobist omale mõttekaaslase sai, põhjendades seda küll rektori sooviga Rootsi kuningaga koos konjakit mekkida. Kahtlemata peegeldus neis juttudes Helmuti edevus, aga kujunevale tudengile avaldasid need mõju.

Helmutit on peetud ettevaatlikuks meheks. Loomulikult ei jooksnud ta peaga vastu müüri ja andis „keisrile, mis keisri kohus, ja Jumalale, mis Jumala kohus“, aga kindlasti mitte enam. Kas see oli ettevaatlikkus või hoopis Helmutile iseloomulik iroonia, kui ta 1986. aastal ajalooringi Karjala kannasele ja Viiburi suundunud ekskursiooni alguses läks bussi etteotsa, võttis mikrofoni ja ütles umbes nii: kui kellelgi on midagi siin kõneldavate juttude vastu, siis tulgu ning ütelgu praegu, aga ärgu mingi pärast kuhugi mujale ette kandma. Need olid ehmatavad ja isegi hoiatavad sõnad. Ometi toimus reis avatud vaimuga, kus muu hulgas meenutati kümmekond aastat varem Karjalas käinud ajaloolaste reisi ajal Helmuti vahistamist vist Rajajoki ääres relvastatud sillavalvurite poolt. Viiburi lahe saarestikku vaadates tões Helmut: „Aga Soome loodust ei ole nad suutnud hävitada.“

Olen tõenäoliselt üks väheseid, kes tunneb Helmuti **teadusloomingut**, eriti mis puudutab 17. sajandit, enam-vähem täies ulatuses, aga ikkagi leiän, et kirjeldamise ja loetlemise kõrval ei ole ma valmis seda analüüsima; mitte et ma ei oskaks, vaid aeg ei ole veel nii kaugel. Helmuti majandus-, sh. kaubandusajaloolised uurimused olid üles ehitatud statistilisele analüüsile; ta jälgis kauba- ja rahakoguseid ajas, esmajoones nende dünaamikat. Arvridade sisse või taha ta eriti ei vaadanud. Minult ootas ta eelkõige kaubanduspoliitika uurimist. Selles osas meie uurimistööd haakuvad ja täiendavad teineteist. Helmut saavutas laiema rahvusvahelise tuntuse just Narva

17. sajandi kaubandusalaste uurimustega, mis ilmusid vene keeles väljaande „Skandinavskij sbornik“ veergudel juba 1960. aastate esimesel poolel. Hiljem lisandusid mõned uurimused Tallinna, Riia, Pärnu ja Nyeni kaubandusest. Rahvusvahelistes majandusajaloolistes töodes on neile aktiivselt viidatud. Tema 1974. aastal kaitstud doktoritöö Rootsi riigimajandusest Eesti- ja Liivimaal 17. sajandil on aga jäänud paljuski tundmatuks. See oli eesti keeles ja publitseeriti alles 2009. aastal. Varem olid tal sel teemal ilmunud küll mõned võõrkeelsed artiklid, aga neile on vähe viidatud. Kodumaal on Helmut tuntud eelkõige just Tartu ülikooli ajaloo uurija ja populariseerijana. Paraku ei saanud Helmut oma tahtmist mööda välisarhiive külastada, ja kui, siis jäi stipendiumiaeg napiks. Nii pidi ta oma teadustöö üles ehitama ENSV RAKA materjalidele, samal ajal kui talle olulised allikad paiknesid esmajoones Rootsi riigiarhiivis Stockholmis, aga ka Helsingis ja Kopenhaagenis. Ometi ei saa välisarhiivide mittekasutamist tema uurimustele ette heita, aeg oli selline!

Millest mul isiklikult on kahju, on see, et me – õpetaja ja õpilane – ei jõudnudki sisuliste küsimuste arutamiseni. Algul olin mina kuulaja rollis ega julgenud ennast ja oma arvamust esile tuua. Kui aga olin küps õpetajaga diskussiooni astuma, ei mäletanud tema enam kõike. Möödunud oli liiga palju aastaid. Jäin kuulajaks, aga oleksin tahtnud arutada tema doktoritööd, küsida paljude oluliste asjade kohta, mida ma ehk teisiti oleksin teinud, milliseid uurijaküsimusi esitanud jms. Helmuti doktoritöö on sedavõrd spetsiifiline uurimus, et selle sadade tabelite ja arvitude taha vaatamiseks peab tundma süvitsi Rootsi võimu perioodi Eesti- ja Liivimaal. Helmut oli hingelt majandusajaloolane ja spetsialist meie 17. sajandi ajaloo alal.

Ja lõpetuseks! On tõsiasi, et iga põlvkonna esindajatest viimane lahkuja püüab kujundada teadmise ja arusaama kogu oma generatsiooni kohta; tavaliselt enda teeneid esile tuues ja teisi kritiseerides, vaata et isegi naeruvääristades. Helmut armastas ennast esile tuua, aga oma põlvkonnakaaslasi ta ei madaldanud, meenutas hea sõnaga neid, kellega ta oli ühel pool rindejoont, ning kui ta oligi kriitiline, siis omaaegsete andunud sovettide, teadusbürookraatide ja -tsensorite suhtes, kes temagi teele kive olid veeretanud. Mida aeg edasi, seda vähem ta neid teemasid puudutas. Helmutist on palju head mäletada ja see teeb südame soojaks. Önn oli tema õpilane olla!